

B R I A N K L A A S

P A H H A

V A L T A

KUINKA SE MUUTTAA MEITÄ KAIKKIA

suomentanut Aura Nurmi

Atena

FILI – Kirjallisuuden vientikeskus on tukenut tämän teoksen kääntämistä.

Englanninkielinen alkuteos
Corruptible – Who Gets Power and How it Changes Us

© Brian Klaas 2021

Lainaus Rutger Bregmanin *Hyvän historiasta* s. 15 on Mari Janatuisen suomennoksesta.

Lainaus William Goldingin *Kärpästen herrasta* s. 31 on Juhani Perkin suomennoksesta.

Lainaus Douglas Adamsin *Maailmanlopun ravintolasta* s. 59 on Jukka Saarikiven suomennoksesta.

Lainaus Sunzin *Sodankäynnin taidosta* s. 92 on Matti Nojosen suomennoksesta.

Lainaus Jean-Paul Sartren näytelmästä *Likaiset kädet* s. 183 on Toini Kaukosen suomennoksesta.

Suomenkielinen laitos © Atena / Kustannusosakeyhtiö Otava 2022

Atena
Jyväskylä
atena.fi

ISBN 978-951-1-42461-1

OTAVA
KIRJAPAINO
Keuruu 2022

*Kaikille mukaville ihmisille, jotka eivät ole psykopaatteja
ja jotka kuuluisivat vallan kahvaan.*

SISÄLLYS

I	Johdanto	9
II	Vallan evoluutio	31
III	Houkuttaa kuin sokeri muurahaisia	59
IV	Vallan harhaista menoa	91
V	Psykopaatteja ja pikkutyranneja	121
VI	Huonot järjestelmät vai huonot ihmiset?	149
VII	Miksi valta näyttää turmelevan	175
VIII	Valta todella turmelee	205
IX	Valta muuttaa kehoa	227
X	Kuinka löytää ne, joita valta ei turmele	247
XI	Vastuu painaa	273
XII	Sinua pidetään silmällä	299
XIII	Huomenna Cincinnatus tulee	327
	Kiitokset	333
	Lähteet	335

JOHDANTO

Turmeleeko valta ihmisen, vai vetääkö valta jo lähtökohtaisesti puoleensa moraalittomia ihmisiä? Ovatko epärehelliset liikemiehet ja siviilejä tappavat poliisit huonojen järjestelmien tuotetta, vai ovatko he yksinkertaisesti vain huonoja ihmisiä? Syntyykö vai kasvaako ihminen tyranniksi? Jos juuri sinä pääsisit kiinni vallan kahvaan, lankeaisitko lopulta: hyödyntäisitkö rikastumismahdollisuudet tai kiduttaisitko vihamiehiäsi? Vastausten etsiminen kannattaa aloittaa hieman yllättävästä paikasta: kahdelta unohdetulta ja syrjäiseltä saarelta.

Kaukana merellä Australian länsipuolella aalloista pilkistää pikkuinen saaripahanen nimeltä Beacon Island. Takkuinen ruoho peittää kolmiomaista asumatonta saarta, ja vaaleanruskea hiekka reunustaa sen rantaa. Koko saaren yli jaksaisi melkein heittää pesäpallon. Paikka vaikuttaa mitäänsanomattomalta maanokareelta, jota ympäröivää matalikkoa koralli kirjoo pienen matkan päässä rannasta. Beacon Island kätkee kuitenkin sisäänsä salaisuuden.

Vuonna 1628, lokakuun 28. päivänä, 160 jalan pituinen mauste-laiva nimeltä *Batavia* jätti hollantilaisen sataman taakseen. Kaup-

pa-alus kuului Hollannin Itä-Intian kauppalaivastoon, koko maailman kauppaa hallinneeseen liikeimperiumiin. *Batavian* kyydissä oli pienen omaisuuden verran hopeakolikoita, joilla aiottiin ostaa nykyään Indonesiaan kuuluvasta Jaavasta mausteita ja eksoottisia ylellisyystarpeita. Aluksella oli 340 ihmistä. Useimmat miehistön jäseniä, osa matkustajia, yksi psykopaattinen apteekkari.

Aluksella vallitsi tarkka hierarkia, »jossa hytit muuttuivat sitä askeettisemmiksi mitä lähempänä keulaa oltiin». Kapteeni piti hoviaan kajuutassa aluksen perässä ja ärjyi käskyjä miehistölle suolalihan mutustelun lomassa. Sotilaat oli ahdettu kaksi kantaa alemmas rottien ja olemattoman ilmanvaihdon piinaamaan loukkoon, johon mausteet oli tarkoitus lastata ennen paluumatkalle lähtöä. Jokainen *Batavialla* tiesi paikkansa nokkimisjärjestyksessä.

Pari pykälää kapteenin alapuolella komentoketjussa oli nuori kauppias nimeltä Jeronimus Cornelisz, pennitön entinen apteekkari. Hän oli pestautunut mukaan epätoivoissaan menettyään omaisuutensa erinäisissä selkkauksissa. Ensimmäiset purjeet oli tuskin ehditty nostaa, kun Cornelisz ryhtyi jo toteuttamaan suunnitelmaansa, joka nostaisi hänet jälleen jaloilleen. Cornelisz oli lyöttäytynyt yhteen erään päällystön jäsenen kanssa ja suunnitelti kapinaa. Hän navigoi laivan syrjään aiotulta reitiltä, jotta voisi anastaa vallan syrjäisemmillä vesillä. Jos kaikki menisi suunnitelmien mukaan, hän kaappaisi *Batavian* ja eläisi herroiksi ruumassa odottavien hopearahojen turvin.

Kaikki ei mennyt suunnitelmien mukaan. Kesäkuun 4. päivänä 1629 *Batavia* törmäsi täydellä vauhdilla koralliriuttaan Australian rannikolla sijaitsevien Abrolhos-saarien liepeillä, minkä seurauksena köli meni säpäleiksi. Hälytystä ei ollut tehty, väistökäskyä ei ollut annettu. Tuota pikaa kävi selväksi, että alus oli mennyttä. Useimmat matkustajat ja miehistön jäsenet yrittivät uida maihin. Kymmenet hukkuivat. Toiset yrittivät etsiä turvaa *Batavian* jäänteistä.

Kapteeni tiesi, että kukaan ei jäisi henkiin, jos pelastajia ei saataisi hälytettyä apuun, joten hän otti komentoonsa laivaveneen ja siirrätti sinne suurimman osan haaksirikosta pelastuneista elintarvikkeista. Hän ja 47 muuta, mukaan lukien koko laivan ylempi päällystö, ottivat kurssin kohti Jaavaa. Kapteeni lupasi palata pian ja tuoda apuvoimia. Jälkeen jäi miltei kolmesataa ihmistä, joilla oli vähäsen ruokaa, vettä vain nimeksi ja mielessä pienen pieni toivo, että joku joskus palaisi vielä hakemaan heitä. Karulla saarella ei elänyt sen paremmin kasveja kuin eläimiäkään. Jokainen tiesi, että eloonjääneiden kello kävi.

Kapinaa hautonut Cornelisz kuului niihin, jotka jätettiin odotamaan pelastajia. Enää ei ollut merikelpoista alusta kaapattavaksi. Koska hän ei osannut uida, tuntui paremmalta vaihtoehdolta jäädä uppoavan *Batavian* jäänteisiin kuin loikata mereen ja räpiköidä saarta kohti. Yhdeksän päivän ajan seitsemänkymmentä miestä, Cornelisz mukaan lukien, värjötteli verkkaan uppoavan hylyn alati kutistuvalla kuivalla osalla. He pohtivat väistämätöntä ja joivat.

Kesäkuun 12. päivänä hylky lopulta hajosi. Aallot rusensivat osan miehistä teräviin koralleihin tarjoten heille nopeamman hengenlähdön kuin niille, jotka teutaroivat vedessä jonkin aikaa ennen kuin hukkuivat. Cornelisz selvisi kuitenkin kuin ihmeen kaupalla, sillä lopulta hän »ajautui ajopuiden mukana rantaan viimeisenä *Batavialta* pelastuneena».

Kun hän pääsi turvaan nykyisin Beacon Islandina tunnetun saaren märälle hiekalle, eloonjäämisviettien lietsoma anarkia ja sekasorto väistyivät laivalla vallinneen hierarkian tieltä. Resuisena ja heikkona rantaan ajautunut Cornelisz oli yhtä kaikki päällystöä. Johtajan paikka kuului siis hänelle. Historioitsija Mike Dashin mukaan »*Batavialla* vallinnut tarkka hierarkia säilyi saarellakin». Sadat nurmettuneelle saaripahaselle haaksirikkoutuneet kiiruhuttivat auttamaan ylempäänsä. Se oli heidän elämänsä huonoin

päätös. Monen elämä nimittäin loppuikin sitten lyhyeen.

Toivuttuaan Cornelisz teki muutamia pikaisia laskelmia. Tilanne oli vakava. Hylystä pelastettu ruoka, vesi ja viini ehtyisivät pian. Ruokatarpeita ei ollut tulossa lisää, hän tuumi, joten menekkiä oli supistettava. Ruokittavien suiden määrää piti vähentää.

Cornelisz ryhtyi lujittamaan asemaansa hankkiutumalla eroon mahdollisista kilpailijoista. Jotkut lähetettiin suorittamaan uhkarohkeita tehtäviä pikku veneissä ja työnnettiin sitten laidan yli aaltoihin. Toisia syytettiin rikoksista, joiden varjolla heille langetettiin kuolemantuomio. Raa'at teloitukset sementoivat Corneliszin aseman. Ne olivat sitä paitsi näppärä keino testata uskollisuutta. Ne, jotka suostuivat tappamaan Corneliszin käskystä, olivat hyödyllisiä. Ne, jotka kieltäytyivät, olivat uhka. Uhat eliminoitiin yksi kerrallaan. Pian katosivat myös tekosyinä käytetyt rikossyytteet. Erään pojan kaula katkaistiin miekan terävyyden selvittämiseksi. Lapsia tapettiin ilman syytä. Murhat toteutettiin Corneliszin käskystä, mutta hän ei tappanut ketään omakätisesti. Valtaansa hän osoitti sen sijaan sonnustautumalla laivasta pelastettuihin tamineisiin: »silkkisukat, kultapunoksiset sukkanauhat ja (...) vastaavia koreuksia». Muut odottivat kuolemantuomiotaan ryvetyneissä rääsyissä.

Kun *Batavian* kapteeni palasi kuukausia myöhemmin lupaamansa apuvoimat mukanaan, yli sata odottamaan jääneistä oli saanut surmansa. Cornelisz sai viimein itse maistaa saarelle luomaansa oikeuskäytäntöä, sillä hänet tuomittiin kuolemaan. Hänen kätensä leikattiin irti, minkä jälkeen hänet hirtettiin.

Raaka tarina antaa aihetta piinaaville pohdinnoille ihmisluonnosta: Olisiko joukkosurmalta vältytty ilman Corneliszia? Vai olisiko teurastuksia vain johtanut joku muu?

Australian toisella puolella, runsaat 6 400 kilometriä Beacon Islandilta itään, on toinen, Tongalle kuuluva autiosaari nimeltä 'Ata.

Vuonna 1965 kuusi iältään 15–17-vuotiasta poikaa karkasi sisäoppilaitoksesta. He varastivat kalastusveneeseen ja ottivat suunnan kohti pohjoista. Pojat olivat seilanneet vasta kahdeksan kilometriä, kun he päättivät jo laskea ankkurin ja levätä yön yli. He yrittivät nukkua, mutta kova myrsky tempoi heidän seitsemänmetristä paattiaan niin, että ankkuri irtosi. Puhuri katkaisi pian maston ja tuhosi peräsimenkin. Aamun valjetessa pojilla ei ollut mitään, millä ohjata tai navigoida, vaan he olivat merivirtojen armoilla. He ajelehtivat etelään kahdeksan päivän ajan tietämättä lainkaan, missä päin koti oli.

Nuorten toivo oli jo alkanut hiipua, kun he huomasivat kaukaisuudessa häivähdyksen vihreää. Se oli vehreä mutta jyrkkärantainen 'Ata. Kalastusvene oli käytännöllisesti katsoen ohjauskelvoton, joten paatin ajalehdittua saaren lähelle pojat hyppäsivät mereen ja uivat henkensä edestä. Se olikin viimeinen mahdollisuus päästä maihin ennen kuin virta kiidättäisi heidät avomerelle. Lopulta he selvisivät rantaan, vedenalaisten kivien kolhimina mutta hengissä.

'Atan ranta oli yhtä jyrkännettä ja maihin kiipeäminen vaihalloista, mutta kalliot osoittautuivat nuorten haaksirikkoisten pelastukseksi. Rosoiset seinämät tarjosivat erinomaisia pesäpaikkoja vesilinnuille, ja pojat ryhtyivät pyydystämään niitä yhdessä. Saarelta ei löytynyt makeaa vettä, joten nuoret improvisoivat ja joivat lintujen verta. Tutustuttuaan uuteen kotisaareensa paremmin he pystyivät vaihtamaan veren kookosveteen. Ennen pitkää he saivat tehtyä tulen, jolloin raa'at ateriat vaihtuivat kypsennettyihin. Pojat sopivat yksimielisesti vahtivuoroista, jotta nuotio ei pääsisi vahingossa sammumaan. Hiillosta vartioitiin vuorokauden ympäri. Nuotio oli elintärkeä apu, jonka ansiosta he pystyivät kypsentämään kalaa, lintuja ja jopa kilpikonnaa.

Yhteistyön ansiosta elinolosuhteet kohenivat kohenemistaan. Pojat puursivat yhdessä neljä päivää päästäkseen käsiksi valta-

van puun juurakkoon, josta pisaroivan veden he ottivat talteen. Sadevettä he keräsivät ontoiksi kovertamiinsa puunrunkoihin. Palmunlehvistä syntyi alkeellinen asumus. Jokainen tehtävä toteutettiin yhdessä. Varsinaista johtajaa ei ollut, ei kultapunoksia eikä silkkisukkia. Ei käskyjen ärjyntää, ei valtapelejä, ei murhia. Saaren asuttamisessa koetut onnistumiset siinä missä epäonnistumisetkin olivat yhteisiä.

Nuoret olivat ehtineet elää saarella puoli vuotta, kun yksi heistä, Tevita Fatai Latu, lipesi päivittäisellä linnustusretkellään ja mursi jalkansa. Muut viisi kiitivät hänen avukseen ja valmistivat perinteisellä tongalaisella menetelmällä eli kookospalmun kukkavarsia kuumentamalla lastan, jolla murtunut luu tuettiin paikoilleen. Tevita ei pystynyt kävelemään neljään kuukauteen, mutta toiset hoitivat häntä, kunnes hän kykeni jälleen auttamaan jokapäiväisissä askareissa.

Erimielisyyksiä kehkeytyi toisinaan. (Pinna voi välillä palaa, kun kuusi henkeä saa syödäkseen lähinnä vesilintuja ja kilpikonnia ja viettää herkeämätöntä yhteiseloa päivät pääksytysten.) Riidan leimahtaessa pojat ymmärsivät kuitenkin laittaa itsensä jäähyille. Kiistakumppanit asettuivat eri puolille saarta joskus pariiksin päiväksi, kunnes leppyivät ja kykenivät jälleen elintärkeään yhteistyöhön.

Kun oli kulunut yli vuosi, pojat alkoivat hyväksyä, että uudenlainen elämä ei ollutkaan väliaikaista. Niinpä he yrittivät kotiutua parhaansa mukaan ja tappoivat aikaa askartelemalla alkeellisia tennismailoja ja järjestämällä otteluita, nyrkkeilemällä ja kaikenlaisella kuntoilulla. Jotta lintuja riittäisi ruoaksi jatkossakin, pojat sopivat päivittäisen kiintiön, minkä lisäksi he yrittivät kasvattaa villipapuja.

Saarelle pelastautumisesta oli kulunut 15 kuukautta, kun australialainen Peter Warner sattui kalastusveneellään lähistölle etsiessään sopivia paikkoja rapujen narraukseen. Autiosaarta

lähestyessään hän pani merkille jotakin epätavallista. »Kalliolla oli palanut laikku, mikä on harvinaista trooppisilla alueilla, koska tulipaloja ei yleensä syty kostean ilmaston takia», nykyään 89-vuotias Warner muistelee. Seuraavaksi näkyviin tuli jotakin ällistyttävää: alaston poika, jonka tukka ei tuntunut nähneen saksia ainakaan vuoteen.

Nuoret kiljahtelivat ja heiluttivat palmunlehtiä toivoen, että tulija näkisi heidät. Kun vene oli kyllin lähellä, he hyppäsivät mereen ja lähtivät uimaan kohti pelastusta, jota eivät enää hetkeen olleet uskaltaneet edes toivoa. Epätietoisuuksissaan Warner mietti, oliko pojat karkotettu saarelle rikosten takia, sillä Polynesiassa karkotusrangaistus on varattu roistoista alhaisimmille. »Huolestuin kyllä hiukan, kun näin hyvävoimaisilta vaikuttaneet alastomat pitkätukat», Warner kertoi minulle. Hän latasi aseensa ja odotti.

Veneen luo päästyään pojat selittivät kohteliaasti, keitä olivat. Warner ei ollut kuullut mistään kadonneista pojista, joten hän meni radiolähettimelleen ja pyysi operaattoria tarkistamaan poikien koulusta Tongalta, oliko tarina tosi. Parikymmentä minuuttia myöhemmin kynelehtivä operaattori ilmoitti Warnerille, että pojat olivat olleet kateissa pitkälti yli vuoden ja heidän oli oletettu kuolleen. »MuistotilaisuuDETkin on jo pidetty.» Pojat pääsivät takaisin Tongalle ja perheidensä luo. Kun pelastuminen oli varmistunut, vanhimman pojan eli Sione Fatauan ajatukset kääntyivät eloonjäämiskysymyksistä kotiinpaluuseen liittyviin murheisiin: »Muutamalla meistä oli tyttöystävä. Ovatkohan he unohtaneet meidät?»

Kuten alankomaalainen historioitsija Rutger Bregman on todennut: »Oikean elämän *Kärpästen herra* on tarina ystävydestä ja uskollisuudesta, tarina, joka osoittaa, miten paljon pystymme saamaan aikaan, jos voimme rakentaa toistemme varaan.» Warner käy edelleen säännöllisesti purjehtimassa yhden saarelta

pelastamansa pojan kanssa. Vanhuksen mielestä tapaus »vahvistaa uskoa ihmiseen».

Kaksi autiosaarta, kaksi päinvastaista kuvaa ihmisluonnosta. Yhtäällä yksi vallanahne yksilö ryhtyi hallitsijaksi ja alkoi riistää ja tappaa muita valta-asemansa turvin. Toisaalla tehtiin töitä tasa-arvoisina ja yhteistyö kukoisti. Mikä selittää eron?

Beacon Islandilla oli komentoketju. Siellä vallitsi kuri. Oli arvoasteikko. Lopputuloksena oli murhenäytelmä. 'Atalla saaren korkeuserot olivat suuret, mutta poikien sinne rakentama yhdyskunta oli hierarkialtaan litteä. Ristiriitaiset autiosaaritarinat herättävät vaikeita kysymyksiä. Joudummeko kärsimään vääryyttä huonojen ihmisten vai huonojen hierarkioiden vuoksi? Miksi näyttää siltä, että Corneliszin kaltaisia johtajia on vallassa kovin paljon ja 'Atan haaksirikkoisten kaltaisia kovin vähän? Kuinka kävisi, jos sinä ja työkaverisi joutuisitte autiolle saarelle? Unohtaisitteko tittelit ja ratkoisitteko ongelmia tasaveroisina yhdessä tongalaisteinien tyyliin? Vai seuraisiko verinen valtataistelu kuten Beacon Islandilla? Kuinka toimisitte?

Tässä kirjassa vastataan neljään kysymykseen.

Yksi: pääsevätkö ilkeät ihmiset valtaan?

Kaksi: tekeekö valta ilkeäksi?

Kolme: miksi päästämme johtoon sellaisia ihmisiä, joille ei selvästikään saisi antaa valtaa lainkaan?

Neljä: kuinka varmistetaan, että valtaan pääsevät ne, jotka pystyvät vastustamaan vallan turmelevaa vaikutusta ja käyttävät mahtiaan oikeudenmukaisesti?

Olen pakertanut näiden kysymysten parissa nyt kymmenen vuotta ja etsinyt vastauksia eri puolilta maailmaa aina Britanniaa Belgiasta, Kongosta Kaliforniaan ja Thaimaasta Tunisiaan. Politologisen tutkimustyöni yhteydessä olen tehnyt lukuisia haastatteluita – enimmäkseen sellaisten ikävien ihmisten kanssa, jotka

käyttävät valtaansa vääryyksiin. Olen tavannut kulttien johtajia, sotarikollisia, despootteja, vallankaappajia, kiduttajia, palkkamurhaajia, kenraaleita, propagandisteja, kapinallisia, häikäilemättömiä toimitusjohtajia ja rikollisia. Yritän päästä selville heidän motiiveistaan. Jotta heidät voitaisiin pysäyttää, heitä ja heidän toimintaympäristöjään on ymmärrettävä. Monet haastateltavistani ovat olleet hulluja ja julmia, jotkut lempeitä ja empaattisia. Kaikkia on kuitenkin yhdistänyt yksi seikka: suuri valta.

Kun kättelee sotarikoksiin syyllistynyttä kapinallisjohtajaa tai syö aamiaista vihollisiaan kiduttaneen tyrannin kanssa, saa usein hämmästyksekseen huomata, että harva heistä vaikuttaa pahan ruumiillistumalta. Usein he ovat valloittavia. He vitsailevat ja hymyilevät. Äkkiseltään he eivät näytä hirviöiltä, vaikka juuri sitä monet heistä olivatkin.

Kiperät kysymykset ovat piinanneet minua vuosikausia. Ovatko kiduttajat ja sotarikolliset kokonaan oma ihmislajinsa vaiko vain ääriesimerkkejä työpaikoilla ja asukasyhdistyksissä välillä kohtaamistamme päämääröitsijöistä? Piileskeleekö keskuudessamme lampaiden vaatteisiin sonnustautuneita susia, joiden todellinen luonne paljastuu oikeissa olosuhteissa? Vai voiko jokaisesta sukeutua susi oikeissa olosuhteissa? Jos vastaus viimeiseen kysymykseen on kyllä, verenhimoisista despootteista tehtyjen havaintojen perusteella pystyttäisiin ehkä vähentämään pienimuotoisempia väärinkäytöksiä omissa yhteiskunnissamme. Mysteeriiin kaivataan ratkaisua mitä pikimmin, sillä vallanpitäjät tuottavat meille pettymyksen kerta toisensa jälkeen. Kun kerron olevani politiikantutkija, usein joku kysyy: »Miksi vallassa niin paljon kamalia ihmisiä?»

Toinenkin kysymys kaipaa kipeästi vastausta: onko juuri valta muuttanut johtajat niin hirveiksi? Rohkenin epäillä. Mieltäni kalvoi toinen vaihtoehto: Ehkä ne, joita valta näyttää muuttavan ikävämpään suuntaan, ovatkin vain jäävuoren huippu. Ehkä aaltojen

alla väijyy paljon suurempi ja vakavampi ongelma, jonka voimme korjata vasta kun ymmärrämme, mistä on kysymys.

Aloitetaan vanhalla viisaudella. Jokainen lienee kuullut kuuluisan mietelmän: »Valta turmelee, ja ehdoton valta turmelee ehdottomasti.» Monet myös uskovat sen olevan totta. Mutta onko se?

Olin muutama vuosi sitten Madagaskarilla, joka on suuri, punaisesta maaperästään tunnettu saari Afrikan itäpuolella. Kaikki tietävät Madagaskarin hurmaavat rengashäntämakit, mutta saarella elää toinen aivan yhtä kiintoisa laji: *Umbikierous poliiticcoensis*. Saarella valtaa käyttävät pitkälti kelmit, jotka rikastuvat hallitsemalla 30:tä miljoonaa maailman köyhimpiin kuuluvaa kansalaista. (Jos ostaa kahvilasta laten ja muffinin, on käyttänyt keskivertomadagaskarilaisen viikon palkan.) Asiaa pahentaa entisestään se, että rikkaat pyrkivät usein tietoisesti hyötymään köyhien kustannuksella.

Olin tullut tapaamaan yhtä saaren rikkaimmista miehistä, jogurtteikisaria nimeltä Marc Ravalomanana. Varttuessaan Ravalomananalla ei ollut mitään. Jotta perheellä riittäisi ruokaa, hän alkoi viisivuotiaana kerätä vesikrassia koreihin ja kaupitella sitä koulunsa ohi kulkevan rähjäisen junan matkustajille. Eräänä päivänä onni potkaisu, kun naapuri lahjoitti hänelle polkupyörän. Nuori Marc alkoi kiertää läheisiä maatiloja kyselemässä ylimääräisiä maitotilkkoja, joista hän teki jogurttia. Liiketoimintaansa aloitellessaan hän yritti auttaa muita. Silloin kun ei ollut vapaaehtoisena avustajana kirkossa tai laulamassa seurakunnan kuorossa, hän myi jogurttia pyöränrämänsä tarakalta ja kasvatti toimintaansa purkki purkilta ja vuosi vuodelta.

1990-luvun lopulle tultaessa hän oli saaren maitotuotemerkkinoiden ykkösnimi ja yksi Madagaskarin rikkaimmista ihmisistä. Vuonna 2002 hänestä tuli presidentti Ravalomanana, ovela poliitikko, joka ymmärsi ryysyistä rikkauksiin -tarinan vetovoiman

maassa, jossa ryysyt olivat miltei kaikkien arkea. Vaalikampanjassaan hän oli luvannut panna kaiken uuteen uskoon. Aluksi hän pitikin sanansa. Hänen hallituksensa investoi teihin ja ryhtyi korruptionvastaisiin toimiin huikaisevan talouskasvun vähentäessä samalla köyhyyttä. Madagaskarin talouden kasvuvauhti oli maailman kärkeä. Koko juttu näytti jymymenestykseltä, todennäköisyyksiä uhmaavalta opettavaiselta tarinalta, jossa vaatimattomista oloista ponnistaneet hyvät ihmiset osoittautuvat viisaiksi ja oikeudenmukaisiksi hallitsijoiksi.

Olin päättänyt käydä Ravalomananan pakeilla, vaikkei hän vierailuni aikaan ollut enää presidentti. Kun saavuin hänen palatsimaiseen kotiinsa, hän tuli minua ulos vastaan yllään laivastonsininen Niken verryttelyasu, jonka kyljessä oli valkoinen raita. Hän puristi kättäni säteilevästi hymyillen ja johdatti minut sisään. Hän esitteli kuntosalinsa, jossa hän oli tehnyt ruumiinpainoharjoituksia aamuviidestä lähtien («Ainoa keino pitää ajatukset kirkkaina tärkeitä päätöksiä varten», hän selitti). Seuraavaksi hän otti puheeksi tilaustyönä teetetyn Jeesukselle omistetun alttarin, Betlehemin pienoismallin, jonka yllä kohosi suuri puinen risti. Siirryimme yläkertaan, missä hän leväytti auki mahonkiset kaksoisovet käytävän päässä. Takaa paljastui valtava pöytä. Se oli viimeistä neliösenttiä myöten täynnä ruokaa: kekokaupalla lämpimiä voisarvia, sen seitsemällä tavalla valmistettuja munia, viittä erilaista mehua ja niin paljon jogurttia, että siitä olisi riittänyt hänen lapsuusaikaisen kotikylänsä asukkaille viikoksi. Köyhyys ja vesikrassit olivat muinaishistoriaa.

Ravalomananan lähin avustaja liittyi seuraamme, mutta pöytään oli katettu vain kaksi paikkaa: toinen presidentille, toinen minulle. Istuuduin, avasin muistikirjani ja kynää hapuillessani tajusin unohtaneeni sen.

»Ei hätää», Ravalomanana sanoi. »Köyhiä täällä ollaan, mutta kyniä on.»

Hän tarttui haarukkansa viereen asetettuun tiukuun ja helisyt-
ti sitä. Muutamia sekunteja myöhemmin huoneeseen kiiti kaksi
palvelijaa, joista kumpikin yritti ehättää pöydän ääreen ensim-
mäisenä.

»Kynä», Ravalomanana ärähti.

Molemmat miehet kiirehtivät tiehensä. He palasivat alle puoli
minuuttia myöhemmin, ja kumpikin puristi kädessään uudenkiil-
tävää kuulakärkikynää. Hitaampi miehistä näytti maansa myy-
neeltä, kun ei saanut kehuja.

Sitten Ravalomanana pääsi varsinaiseen asiaan. Hän halusi
päästä jälleen presidentiksi ja valmistautui kampanjointiin. Hän
katsoa napitti minua kiinteästi.

»Google kertoi, että olet toiminut kampanjoissa neuvonanta-
jana», hän sanoi. »Sanohan, kuinka voitaa vaalit.»

Kysymys yllätti minut. Olin tullut havainnoimaan, en avusta-
maan kampanjoinnissa. Halusin kuitenkin keskustelun etenevän
hyvässä hengessä, joten yritin keksiä jotakin. »No tuota, kotona
Minnesotassa keksimme kuvernöörin kampanjatiimissä ihan
näppärän kikan. Ehdokkaamme vieraili osavaltion kaikissa 87 pii-
rikunnassa 87 päivän aikana osoittaakseen, että välitti koko osa-
valtiosta. Madagaskar on jaettu 119 alueeseen. Jospa kävisit niistä
jokaisella 119 päivän aikana?»

Hän nyökkäsi ja odotti jatkoa.

»Vierailut voisivat päättyä johonkin, joka tuo esiin imagoasi
ryysyistä rikkauksiin nousseena miehenä. Ajat vaikka pyörällä
kiertueen jokaisen kaupungin läpi. Se viestittää äänestäjille, että
myit lapsena jogurttia ja ymmärrät, mitä köyhyys on.»

Hän nyökkäsi, kääntyi avustajansa puoleen ja sanoi: »Osta 119
polkupyörää.»

Ravalomanana oli aiemminkin havitellut vaalivoittoa epätaval-
lin keinoin. Hän ei myöskään kursaillut rikkoo sääntöjä. Vuonna
2006 Ravalomananan uudelleenvalinta oli näyttänyt todennäköi-

seltä, mutta hän ei ollut halunnut jättää mitään sattuman varaan. Hän oli varmistanut tuloksen kekseliäällä taktiikalla: passittanut varteenotettavimman vastaehdokkaansa maanpakoon niin, ettei tämä päässyt kotiin virallistamaan ehdokkuuttaan. Joka kerta kun haastaja yritti palata Madagaskarille, Ravalomanana tarttui puhelimeen ja käski sulkea saaren jokaisen lentokentän, jolloin vastaehdokkaan kone joutui kääntymään takaisin. Konsti toimi. Haastaja ei voinut rekisteröityä ehdokkaaksi ulkomailta käsin, joten hän ei päässyt ehdolle. Ravalomanana sai valtavan äänivyöryn.

Vaativattomat olot, kirkkokuorot ja vapaaehtoistyö olivat joskus kuuluneet Ravalomananan elämään, mutta vuonna 2008 hän alkoi käydä ahneeksi. Kuusi vallassa vietettyä vuotta tuntuivat muuttaneen häntä. Keskivertokansalainen Madagaskarilla tienasi vuodessa muutaman sata dollaria, mutta Ravalomanana käytti 60 miljoonaa dollaria valtion rahoja presidentin lentokoneeseen (jonka hän nimesi jokseenkin suurellisesti *Air Force Twoksi*). Hän yritti rekisteröidä koneen omiin nimiinsä, ei Madagaskarin hallituksen omaisuudeksi. Hän tuntui muuttuvan yhä epärehellisemmäksi jokaisen vallassaolovuoden myötä.

Lopulta tämä kehitys koitui hänen kohtalokseen. Suosituksi poliitikoksi noussut entinen radiojuontaja järjesti Ravalomanana vastustavia mielenosoituksia vuonna 2009. Ex-juontaja palasi eetteriin kannustamaan rauhanomaisia mielenosoittajia näiden marssiessa presidentin palatsia kohti. Väkijoukon saapuessa määränpäähänsä jogurtitikeisaria suojelleet sotilaat avasivat tulen. Seurauksena oli verilöyly. Sadat saivat ampumahaavoja. Kymmeniä kuoli. Ihmiset raivostuivat. Veri oli tuskin saatu pestyä kaduilta, kun Ravalomanana syrjäytettiin sotilaallisessa vallankaappauksessa ja entinen radiojuontaja nousi valtaan.

Kenties usein toisteltu viisaus pitää paikkansa, ja valta todella turmelee. Viisivuotias Ravalomanana ei haaveillut sen kummemmasta kuin vesikrassien vaihtamisesta kannattavampaan myynti-

artikkeliin eli jogurttiin. Hänen liiketoimintansa kesti päivänvalon. Hän ei ollut väkivaltainen. Hän auttoi muita, ei ainoastaan itseään. Vaikuttaa siltä kuin saaren herruus olisi muuttanut häntä, tehnyt hänestä huonomman ihmisen. Mutta ehkäpä se ei ollut Ravalomananan syy. Radiojuontajapresidentistä tuli nimittäin vieläkin epärehellisempi kuin hänen syrjäyttämästään jogurtti-keisarista. Ehkä jos sinusta tai minusta tulisi yhtäkkiä korruptiota surullisenkuuluisan saaren presidentti, moraalimme rapistuisi yhtä lailla. Kenties se olisi vain ajan kysymys.

Aina vanha viisaus ei kuitenkaan pidä lainkaan paikkaansa. Entä jos valta ei teekään kenestäkään parempaa tai huonompaa? Entä jos valta vain vetää puoleensa tietynlaisia ihmisiä, juuri niitä, joiden ei pitäisi päästä vallan kahvaan? Ehkä valta houkuttelee eniten niitä, joille se sopii huonoiten. Ehkä vallanjanoiset ihmiset ovat alttiimpia korruptiolle.

Jos olet lukenut yhdenkin populaaripsykologisen teoksen tai nähnyt vankila-aiheisen dokumentin, olet erittäin todennäköisesti kuullut pahamaineisesta tutkimuksesta, jonka perusteella valta todella näyttää turmelevan. Asiassa on vain yksi mutta: mikään, mitä luulet tietäväsi kyseisestä tutkimuksesta, ei pidä paikkaansa.

Stanfordin yliopistossa tutkijana työskennellyt Philip Zimbardo lavasti »vankilan» psykologian laitoksen kellariin loppukesästä 1971. Hän rekrytoi 18 opiskelijaa tieteellisehköön kokeeseensa, jonka tarkoitus oli selvittää, voiko sosiaalinen rooli muuttaa olennaisesti tavallisen ihmisen käytöstä. Hypoteesi oli yksinkertainen: ihmiset ovat kameleontteja, jotka mukauttavat käyttöksensä kulloiseenkin rooliin tai univormuun sopivaksi.

Hypoteesin testaamiseksi Zimbardo jakoi 18 koehenkilöään sattumanvaraisesti kahteen ryhmään, joista toiset olivat »vartiojoi- ta», toiset »vankeja». Osallistujat saivat 15 dollarin päivittäisen korvauksen kahden viikon vankilaroolileikistä, joka osoittau-

tui lopulta turhankin todenmakuiseksi. Surullisenkuuluisa koe tunnetaan nykyään laajalti. Pian kokeen alettua vartijat alkoivat kyykyttää vankeja. He suihkuttivat vankeja vaahtosammuttimilla. He veivät vangeilta patjat ja pakottivat nämä nukkumaan betonilattialla. He pakottivat vankeja esittävät opiskelijatoverinsa riisuumaan vain osoittaakseen, kuka kääsee. Vaikutti siltä, että valta oli tehnyt heistä hirveitä öykkäreitä.

Vangeilta oli viety kaikki sananvalta, ja aiemmin itsevarmat ja ulospäin suuntautuneet yliopisto-opiskelijat muuttuivat eristäytyviksi ja alistuviksi varjoiksi itsestään. Eräässä lannistavassa välikohtauksessa jo aiemmin tovereitaan kyykyttänyt vartija määrää vangit riviin nöyryyttääkseen heitä.

»Vastaisuudessa teette töitä, kun käsketään.»

»Kiitos, herra vanginvartija», eräs vangeista vastaa.

»Sano uudestaan.»

»Kiitos, herra vanginvartija.»

»Sano: 'Jumalan siunausta, herra vanginvartija.'»

»Jumalan siunausta, herra vanginvartija.»

Kokeen oli tarkoitus kestää kaksi viikkoa. Zimbardon naisystävä kävi kuitenkin tutustumassa leikkivankilaan ja järkyttyi näkemästään. Hän ylipuhui Zimbardon lopettamaan kuusi päivää kestäneen kokeen. Tulokset kohahduttivat koko maailmaa. Kokeesta tehtiin dokumentteja ja kirjoitettiin kirjoja. Todistusaineisto näytti selvältä: Piruja piilee meissä jokaisessa. Valta päästää ne valloilleen.

Asiaan liittyy kuitenkin pieni mutta. Stanfordin vankilakokeesta kerrottiin näennäisen yksiselitteistä tarinaa, josta oli tullut yleinen totuus, mutta tosiasiallisesti tutkimustulokset olivat monisyisempiä. Vain osa vartijoista öykkäri. Monet eivät antaneet houkutukselle periksi ja kohtelivat vankeina esiintyviä tovereitaan asiallisesti. Joten: jos valta todella turmelee, ovatko jotkut muita vastustuskykyisempiä turmelevalle vaikutukselle?

Lisäksi muutama vanki ja vartija ovat sittemmin kertoneet vain näytelleensä. He kuvittelivat tutkijoiden halunneen kunnan show'n ja järjestivät sellaisen. Hiljattain julkisuuteen tullut äänite kokeen valmisteluvaiheesta on lisäksi herättänyt epäilyksen siitä, muuttuivatko vartijat sittenkään karskeiksi oma-aloitteisesti vai kannustettiin heitä vankien kovakouraiseen kohteluun. Kokonaisuus ei siis olekaan niin yksiselitteinen kuin on annettu ymmärtää. Oli miten oli, kokeen tulokset ovat häiritseviä näistä varauksista huolimatta. Tavallisista tallajista voi tietynlaisissa olosuhteissa tulla julmia ja moraalittomia. Olemmeko kaikki sadisteja, joiden todellinen luonto paljastuu välittömästi valta-aseman myötä?

Huojentavaa, että vastaus on luultavimmin ei. Zimbardo ei päätelmässään huomioinut muuatta olennaista seikkaa eli sitä, kuinka koehenkilöt oli valittu. Tutkimukseen oli etsitty vankeja ja vartijoita ilmoituksella paikallislehdessä:

Etsitään miespuolisia opiskelijoita vankilaelämää koskevaan psykologiseen tutkimukseen. Korvaus 15 dollaria päivältä, kesto yhdestä kahteen viikkoa 14. elokuuta alkaen. Lisätietoja tarjoaa ja hakemukset ottaa vastaan...

Vuonna 2007 Western Kentucky Universityn tutkijat kiinnittivät huomiota vähäpätöisen oloiseen yksityiskohtaan. Heitä mietytti, oliko ilmoituksen muotoilu vääristänyt otantaa. Asian selvittämiseksi tutkijat julkaisivat uudelleen alkuperäisen ilmoituksen, jossa ainoastaan palkkiosumma oli muutettu 15 dollarista 70 dollariin (inflaatiokorjaus 1970-luvulta nykyrahaan). Muutoin uusi ilmoitus vastasi vanhaa. Seuraavaksi tutkijat laativat toisen ilmoituksen. Yhtä oleellista eroa lukuun ottamatta se oli samanlainen kuin ensimmäinen ilmoitus: osallistujia ei enää etsitty »vankilaelämää koskevaan psykologiseen tutkimukseen» vaan

ainoastaan »psykologiseen tutkimukseen». Sanan »vankilaelämä» sisältävä ilmoitus julkaistiin yksillä opiskelijajapaikkakunnilla, »psykologisen tutkimuksen» sisältävä ilmoitus toisilla. Tavoite oli muodostaa kaksi tutkittavaa ryhmää: ne, jotka ilmoittautuivat vankilakokeeseen, ja ne, jotka ilmoittautuivat tarkemmin määrittelemättömään psykologiseen kokeeseen. Olisiko ryhmien välillä eroa?

Kun viimeinen ilmoittautumispäivä oli ohitse, tutkijat kutsuivat ilmoittautuneet vapaaehtoiset perinpohjaisiin persoonallisuustesteihin. Havainnot yllättivät. Vankilaelämäilmoitukseen vastanneet saivat verrokkiryhmää suurempia pistemääriä »aggressiivisuutta, omavaltaisuutta, juonittelevuutta, narsismia sekä sosiaalista dominoivuutta kartoittavista kysymyksistä, ja merkittävästi pienempiä pistemääriä empatiataipumusta ja altruismia kartoittavista kysymyksistä». Tutkimukseen valikoitui toisin sanoen keskivertoa sadistisempia koehenkilöitä pelkästään siksi, että ilmoituksessa mainittiin sana »vankila».

Havainto saattaa mullistaa Stanfordin vankilakokeesta tehdyt päätelmät ja samalla käsityksemme vallasta. Ehkä vankilakoe ei osoitakaan, että valta voi muuttaa tavalliset ihmiset sadisteiksi, vaan että sadistiset ihmiset hakeutuvat valta-asemiin. Ehkä aiempi käsityksemme on ollut väärä. Ehkä valta ei olekaan hyvät ihmiset pahoiksi muuttava voima vaan asia, joka vetää ikäviä ihmisiä puoleensa. Näin ajatellen valta ei niinkään turmele kuin houkuttaa.

Mysterit eivät kuitenkaan pääty siihen. Jos valta todella vetää puoleensa ihmisiä, joille vallankäyttö ei sovi, miksi he näyttävät pääsevän johtoasemiin niin helposti? Nykymaailmassa merkittäviä valta-asemia ei varsinaisesti *oteta*, ne saadaan. Toimitusjohtajat eivät saa prameaa työhuonettaan mitteleellä voimiaan gladiaattorityyliin keskijohtoa vastaan. Ainakin demokratioissa pelkurimaisten ja epärehellisten poliitikkojen on saatava kansan

tuki päästäkseen valtaan. Stanfordin vankilakokeeseen liittyvät viimeaikaiset paljastukset viittaavat sellaiseen mahdollisuuteen, että valta vetää ikäviä ihmisiä puoleensa. Onko kuitenkin lisäksi niin, että meillä ihmisillä on jonkinlainen taipumus antaa valtaa väärille ihmisille vääristä syistä?

Sveitsiläistutkijat testasivat asiaa vuonna 2008. Koehenkilöinä heillä oli 681 sveitsiläislasta, joiden ikähaitari ulottui viidestä kolmeentoista vuoteen. Lapsia pyydettiin pelaamaan tietokonesimulaatiota, jossa he johtivat laivan lähtövalmisteluita. Lasten piti valita laivalleen kapteeni kahdesta ruudulla näkyvästä kasvokuvasta. Kapteenitarjokkaista ei annettu kuvien lisäksi muita tietoja. Tarkoitus oli saada lapset valitsemaan, kumpi kuvaparin tarjokkaista näytti heidän mielestään paremmalta kapteenilta. Kumpi näytti siltä, että lapsi saisi hänestä osaavan johtajan mielikuvituslaivalleen?

Lapset eivät tieneet, että heille näytettäviä henkilöitä ei ollut valittu sattumanvaraisesti. Kuvat esittivät poliitikkoja, jotka olivat olleet ehdolla Ranskan hiljattaisissa parlamenttivaaleissa. Kullekin lapselle näytettävä kuvapari valikoitui sattumanvaraisesti, mutta kussakin parissa toinen kuva esitti läpi päässyttä ehdokasta ja toinen hänelle tappion kärsinyttä kilpailijaa. Tulokset ällistyttivät: 71 prosentissa tapauksista lapset valitsivat kapteeniksi vaalivoittajan. Kun sama koe toistettiin aikuisilla, tulos oli lähes sama. Havainnot olivat merkittäviä kahdestakin syystä. Ensimmäkin ne osoittivat, että jo lapset osaavat tunnistaa vaalivoittajia pelkistä kasvokuvista. Se paljastaa, että äänestäjät saattavat arvioida johtajiksi pyrkivien kykyjä erittäin pinnallisin perustein. Toiseksi selvisi, että lasten ja aikuisten kognitiiviset prosessit eivät poikkea kovin oleellisesti toisistaan johtajia valittaessa. »Pärstäkertoimen» käsite sai tulosten valossa aivan uusia ulottuvuuksia. Puutteellisiin kykyihimme johtajien valinnassa viittaavat lisäksi lukuisat muut tutkimukset, joiden mukaan hyökkäävästi ja töy-

keästi ryhmäkeskusteluissa käyttäytyvät henkilöt mielletään vaikutusvaltaisemmiksi ja johtajamaisemmiksi kuin yhteistyökykyiset ja säyseät keskustelijat.

Monimutkaiselta vyhdiltähän tämä nyt alkaa näyttää. Valta saattaa turmella hyviä ihmisiä. Toisaalta se saattaa myös vetää puoleensa ikäviä ihmisiä. Ja ehkä meillä on ikävä taipumus suosia huonoja johtajia.

Valitettavasti tilanne on vieläkin mutkikkaampi. Pitää nimitäin ottaa huomioon vielä eräs mahdollisuus. Entä jos vallantäijät eivät toimi moitittavasti sen vuoksi, että he olisivat huonoja ihmisiä tai muuttuisivat huonoiksi valtaan päästyään, vaan siksi, että he joutuvat huonoon toimintaympäristöön? Ajatus kuulostaa järkevältä. Sääntöjä noudattamalla voi ansaita ylennyksen Norjassa, kun taas Uzbekistanissa tunnollisuus saattaa estää kaikki mahdollisuudet päästä ikinä valta-asemaan. Erot järjestelmissä voisivat selittää, miksi jotkut johtoasemaan päässeet ovat kerta kaikkiaan upeita ihmisiä, jotka pyrkivät auttamaan muita, eivät itseään. Vallan vetovoima ja johtoaseman henkilökohtaiset vaikutukset saattavatkin siis riippua toimintaympäristöstä. Toimintaympäristöjä ja järjestelmiähän voi onneksi muuttaa. Siinä siis hyvä uutinen: ehkä meitä ei olekaan tuomittu elämään maailmassa, jossa Corneliszin mallin mukainen johtajuus on väistämättöntä. Ehkä ongelma voidaan korjata.

Toiveikkuutta puoltaa eräs Intian Bangalossa tehty tutkimus. Tutkijat halusivat selvittää, millaisia ihmisiä työ julkishallinnossa veti puoleensa paikassa, jossa julkinen sektori tunnetaan suhmuroinnista ja lahjonnasta. Intialainen julkishallinto tarjosi otolliset puitteet tutkimukselle, sillä se on surullisenkuuluista laajalle levinneestä korruptiosta. Kaikki tietävät, että valtion virka Bangalossa tuo tullessaan mahdollisuuksia hankkia ylimääräisiä, valonarkoja tienestejä. Kahden taloustieteilijän suunnittelemissa tutkimuksissa satoja yliopisto-opiskelijoita pyydettiin